

UNIVERSITATEA "ALEXANDRU IOAN CUZA" DIN IAȘI
Școala Doctorală de Studii Filologice

ANUNȚ

La data de 17 septembrie 2022, ora 12:00, în sala _____
doamna ANA C. VÎRLAN va susține, în ședință publică, teza de doctorat cu
titlul **“MATEI CĂLINESCU – ÎNTRE LITERATURĂ ȘI CRITICA
LITERARĂ”**, în vederea obținerii titlului științific de doctor în domeniul
filologie.

Comisia de doctorat are următoarea componență:

Președinte: Prof. univ. dr. CODRIN LIVIU CUȚITARU,
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași

Conducător de doctorat: Prof. univ. dr. LĂCRĂMIOARA
PETRESCU, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași

Referenți: Prof. univ. dr. GHEORGHE MANOLACHE,
Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu

C.S.I dr. ROXANA PATRAȘ, Universitatea „Alexandru Ioan
Cuza” din Iași

Conf. univ. dr. POMPILIU CRĂCIUNESCU, Universitatea de
Vest din Timișoara.

Vă invităm să participați la ședința de susținere a tezei.
Teza poate fi consultată la Biblioteca Facultății de Litere
Data afișării: _____

**UNIVERSITATEA „ALEXANDRU IOAN CUZA” DIN
IAȘI**

FACULTATEA DE LITERE

ȘCOALA DOCTORALĂ DE STUDII FILOLOGICE

**MATEI CĂLINESCU –
ÎNTRE LITERATURĂ ȘI CRITICA
LITERARĂ**

Rezumatul tezei de doctorat

Conducător științific,

Prof. univ. dr. LĂCRĂMIOARA PETRESCU

Doctorand,

ANA C. VÎRLAN

CUPRINS
REZUMAT

Cuprinsul tezei de doctorat.....	2
Cuvinte-cheie.....	4
Introducere.....	5
Sinteză capitole.....	9
Concluzii.....	18
Bibliografie selectivă.....	27

CUPRINSUL TEZEI DE DOCTORAT

Introducere – Între complexitatea personalității și dualitatea identității	1
CAPITOLUL I - Parcursul biografic – Anii formării personale și profesionale.....	4
I.1 Epoca. Mediul și educația	4
I.2 Experiențele bucureștene	12
I.3 Studiile și afirmarea	29
CAPITOLUL al II-lea - Parcursul critic și literar – etapa pre-exilului	50
II.1 Începuturile publicistice.....	50
II.2 Debutul editorial: <i>Titanul și geniul în poezia lui Eminescu</i>	75
II.3 Coordonatele criticii.....	92
II.4 Între studiile de estetică și poezie	155
4.1 Către o poetică postmodernistă – <i>Conceptul modern de poezie</i>	158
4.2 Universul poetic – Volumele de versuri: <i>Semn, Versuri, Umbre de apă, Tu: Elegii și Invenții</i>	165
II.5 Planul ludic – al profunzimilor elementare: romanul – parabolă <i>Viața și opiniile lui Zacharias Lichter</i>	186
5.1 Aspecte ale mesajelor romanului	194
5.2 Eposul existențialist – profetic: Zacharias Lichter și Almustafa, Profetul lui Kahlil Gibran	201

CAPITOLUL AL III-LEA – Coordonatele exilului și post-exilului	211
III.1 Breviarul publicistic și editorial al exilului.....	211
III.2 Fețele modernității	216
III.3 Lectura și re-lectura	243
III.4 Reflecții și gânduri asupra epocii postcomuniste	262
III.5 Sinusoidele confesiunii și ale discursului publicistic	280
III.6 Maestrul și discipolul: Eliade – Culianu	293
III.7 Recitiri: <i>Mateiu I. Caragiale</i>	303
III.8 Aspecte identitare și existențiale: <i>Eugène Ionesco</i>	308
CONCLUZII	314
BIBLIOGRAFIE	319

CUVINTE-CHEIE

Critică, estetică, literatură comparată, teorie literară, cenzură, roman-parabolă, farsă tragică, mască, evreul rătăcitor, filosofia criticii, poetica criticii, exil, post-exil, modernism, postmodernism, avangardă, kitsch, comunism, postcomunism, lectură, relectură, maestru, discipol, alegorie, simbol, titan, geniu, judecată de valoare, personalitate, identitate, publish & perish.

INTRODUCERE

Activitatea lui Matei Călinescu – întinsă peste cinci decenii și cuprinzând eseuri, critică literară, studii de literatură comparată, poezie, proză, articole publicistice, memorii și, mai nou, corespondență inedită – poate fi organizată sau surprinsă în dimensiunea ei originală în funcție de cronologie, dar mai ales prin supunerea la o dialectică a construirii vârstelor ori a etapelor de expansiune personală și profesională a omului și scriitorului Matei Călinescu, dincolo de influența unor formule social-politice radicale (a se vedea *comunismul*) și prin sincronizare cu valorile românești autentice și cu formulele estetice europene și universale, cu oferirea, în cele din urmă, a unei viziuni estetice proprii și a unei noi direcții critice în abordarea unor concepte extrem de complexe și de vaste precum *clasicismul*, *modernismul*, *kitsch-ul*, *avangarda*, *postmodernismul*.

Astfel, teza fixează câteva repere existențiale și scriitoricești ale lui Matei Călinescu, structurându-se pe trei capitole, fiecare dintre ele corespunzând unei etape distincte și urmărind sistemul de valori și de idei literare și critice ale autorului.

Deși nu a avut niciodată ambiția de a fi privit ca un formator de opinie, ca atâția alții din țara pe care a părăsit-o

pentru a pleca în Statele Unite ale Americii, cu o bursă Fulbright, în 1973, Matei Călinescu a revenit în țară după Revoluția din 1989, în anii '90, și a influențat decisiv cultura noastră actuală prin publicarea unor volume inedite. Experiența exilului nu i-a marcat profund doar viața, ci i-a conferit scriitorului dubla perspectivă a unei complexe *personalități și identități*, între care acesta a pendulat timp de câteva decenii. La începutul anilor '90, scriitorul îi declara lui Ion Vianu, prietenul său de-o viață: „Exilul rămâne experiența mea fundamentală: lui îi datorez revelația că Itaca e pentru mine o limbă – o mică insulă obscură în geografia lingvistică a lumii... [...] Fără libertatea și rigoarea pe care le aflu în limba regăsită, în Itaca mea secretă, acest joc ar fi imposibil.”¹ Cred că, în această afirmație a lui Matei Călinescu, se regăsește crezul său existential, moral și profesional. Din declarația de suflet se desprinde, de fapt, dorința scriitorului de a reveni acasă, de a-și regăsi glăsuirea în limba maternă, singurul cod lingvistic în care scrisul lui trăia cu adevărat, iar el se împlinea spiritual, deși poate că mai avea destule lucruri de spus și în cariera universitară americană.

Motivele care au stat la baza alegerii acestei teme sunt pe cât de numeroase, pe atât de justificate. În primul rând, până

¹ Matei Călinescu, *Amintiri în dialog: memorii*, Editura Humanitas, București, 2016, p. 432, în *Epilog. Itaca*.

în prezent nu s-a publicat nici un studiu mai amplu dedicat întregii vieți și opere a lui Matei Călinescu, deși activitatea acestuia (literară, universitară și publicistică) este, fără îndoială, unică în cultura română. Desigur, acest lucru se datorează și dorinței testamentare a scriitorului de a nu i se publica opera integrală decât după trecerea a șapte ani de la „ieșirea sa din timp” și, inevitabil, dorinței exegeților de a aștepta, și pentru analiza operei ca tot unitar, toți acești șapte ani, simbolici și mistici, în esența lor. În al doilea rând, impresionează profund, și sub raportul personalității și sub acela al scriiturii călinesciene, modul în care exilul, deșurădăcinarea și dubla identitate nu apar ilustrate ca teme în opera academică a scriitorului, dar se regăsesc din plin în scrierile cu caracter autobiografic, memorialistic, din ultima etapă a creației – *Amintiri în dialog: memorii, Un fel de jurnal (1973-1981), Spre România (2000-2002), Portretul lui M., Un altfel de jurnal: ieșirea din timp* – și în volumul postum, *Scrisori din exil. Corespondență inedită*. În al treilea rând, este interesant și chiar surprinde modul în care gânditorul obiectiv, Matei Călinescu, compară în permanență cele două lumi (comunismul și capitalismul), fără a aplica tendențios ori părtinitor criteriile de analiză, sub aspect social și mai ales politic. Și, nu în ultimul rând, este interesant de observat și de analizat modul în care s-au regăsit în opera scriitorului teme

și domenii atât de diverse ale artei scrisului – critica literară, eseistica, poezia, proza, studiile de literatură comparată, scrierile memorialistice și publicistica – toate organizându-se pe principii de observare și de cercetare dintre cele mai solide și făcând din acest autor unul dintre reprezentanții marcanți ai culturii contemporane, deși încă puțin explorat, atât în studiile de specialitate cât și în manualele școlare liceale. Așadar, opera lui Matei Călinescu este pe cât de captivantă, pe atât de ofertantă din punct de vedere estetic, istoric, sociologic, dar și ca expresie a unei formări psihologice și personalități unice și extrem de valoroase din cultura română.

În acest sens, lucrarea de față e concepută pe câteva coordonate esențiale – omul, criticul literar, teoreticianul, romancierul, poetul și publicistul – demersul analitic organizându-se pe vârstele cronologice și pe etapele biografice și estetice ale lui Matei Călinescu.

Un fapt demn de luat în considerare și punctat în cadrul lucrării este acela că Matei Călinescu e succesorul a două importante modele critice din cultura română – primul, Tudor Vianu, căruia Matei Călinescu i-a fost discipol fidel și asistent la Universitatea din București și al doilea, nu mai puțin important, acela al lui G. Călinescu. De remarcat, în cadrul personalității lui Matei Călinescu, rămâne structura clasică a criticului,

completată de acribia, perseverența și interesul esteticianului pentru studiul temeinic al fenomenelor literare și culturale și de preferința, pasiunea chiar, pentru *lumea ideii*, pe cât de complexă, pe atât de bine documentată și de clar justificată în toate scrierile sale.

SINTEZĂ CAPITOLE

Astfel, capitolul întâi cu titlul *Parcursul biografic - anii formării personale și profesionale* e generos ca întindere, tocmai datorită faptului că Matei Călinescu însuși, în toate lucrările sale, insistă pe menționarea coordonatelor existențiale, pe mediul în care s-a format, pe lecturile și re-lecturile primilor ani și pe oamenii care l-au educat și prezintă, în esență, anii copilăriei cu descendența mic-burgheză a scriitorului, experiențele bucureștene, studiile lui Matei Călinescu și afirmarea ca tânăr gazetar.

Pot fi remarcate în acest prim capitol fixarea contextului social, cultural și familial al evoluției spiritului mateicălinescian de mai târziu și sinusoidalele existenței interbelice, rigurile regimului comunist postbelic – cu ancorarea directă la spiritul epocii dure – bucuria descoperirii cărților și refugiul în primele lecturi, scrierea imaginară – ca plan mental fascinant și

hipnotizant – a primului roman, în copilărie, anii războiului, refugiul și, mai apoi, anii *vârstei de aur* ai adolescenței, cu primele prietenii, din care se detașează figura *prietenului mitic, exemplar* – Miron Chiraleu, dar și structura complexă a *societății secrete* de prieteni, uniți prin sentimentul reclusiunii și al rezistenței comune în fața regimului terorii, al distrugerii spiritului intelectual și al răsturnării *vechiului sistem de valori*.

Opera lui Marcel Proust și lectura cărților din biblioteca lui Vianu vor rămâne puncte de reper în formarea viitorului critic, care va adera sau va rămâne continuu tributar unor mari modele critice – două la număr – acela al lui G. Călinescu și, evident, acela al lui Tudor Vianu.

În capitol al doilea, *Parcursul critic și literar – etapa pre-exilului*, lucrarea urmărește începuturile publicistice ale lui Matei Călinescu, cu studierea articolelor din presa românească, din perioada 1957-1965 (*Gazeta literară* și *Steaua*, în special) chiar și a acelor articole angajate sau scrise *la cerere*, dar și a poemelor publicate de Matei Călinescu, pentru că nu trebuie să uităm că scriitorul a debutat cu poezie. De asemenea, un subcapitolul este dedicat debutului editorial, cu volumul *Titanul și geniul în poezia lui Eminescu*, eseu în care Matei Călinescu examinează coordonatele viziunii lirice eminesciene și definește, din perspectivă modernă, sinusoidalele etosului

eminescian și, mai ales, conflictele dintre existența umană și cea *daimonică* și raporturile dintre *titan* și *geniu*, ca ipostaze continue ale entității superioare, ca manifestări firești ale spiritului romantic, cu analize complexe ale unor poeme eminesciene în care sunt urmărite, cu plasarea în aceeași paradigmă - *titan-geniu* - măștile și simbolurile, dar și motivele determinismului natural (*vanitas vanitatum*) sau ale revoltei împotriva destinului, al împlinirii prin cunoașterea de tip absolut, al fericirii iluzorii. Excluz de către scriitor din proiectul general al operei postume, alături de *Aspecte literare* din 1965, volumul *Titanul și geniul în poezia lui Eminescu* rămâne totuși original și inedit, ca prim eseu publicat în volum.

Un alt subcapitol al capitolului al doilea fixează coordonatele criticii de început a lui Matei Călinescu, urmărind edificarea sistemului critic în volume precum *Aspectele literare* din 1965, *Eseuri critice* din 1967, *Eseuri despre literatura modernă* 1970, *Clasicismul european* 1971 și *Fragmentarium* 1973. Matei Călinescu își va elabora un sistem în care misiunea critică va fi văzută, dincolo de analiză și sinteză, ca *filosofie a criticii* sau *filosofie a poeziei*, cu desprinderea de prejudecăți și cu ferirea de analizele reci – o înțelegere și o identificare cu mesajul artistic, cum spune criticul, până la „uitarea de sine, până la obiectivitate, până la rigoarea de gheață a ideii” – o

definire, în fond, a acelui *amor intellectualis* obligatoriu între critică, în calitate de *destin* și opera de artă, ca manifestare totală a *ideii*.

Critica lui Matei Călinescu e văzută și construită ca exercițiu de creație, având ca esență judecata de valoare; criticul, spune Matei Călinescu, e acela capabil să emită puncte de vedere estetice și teoretice asupra operei de artă, esteticianul trebuie să fie din când în când și critic, iar misiunea cititorului conștient și responsabil e aceea de a realiza un *act critic de tip spontan*.

În volumele amintite, sunt realizate analize ample ale operelor unor scriitori consacrați - Bacovia, Minulescu, Blaga, Arghezi, Camil Petrescu - dar sunt, de asemenea, conturate estetic și portrete interesante ale unor autori din generația lui Matei Călinescu - Miron Radu Paraschivescu, Nicolae Labiș, Geo Dumitrescu, Cezar Baltag, Nichita Stănescu. Critica pe care o construiește Matei Călinescu este, de asemenea, o formă de *critică activă*, care caută să depășească spiritul analitic pur și abstract și care va încerca, după cum Matei Călinescu însuși afirmă, să își definească *propriul obiect*, cu mențiunea că orice specialist în literatură nu e un creator de valori constante, ci un cercetător care propune anumite perspective inedite și, mai ales, creative de analiză și de interpretare asupra unui întreg set de valori deja existente.

Un alt subcapitol al capitolului al doilea este dedicat prezentării celor patru volume de poezie semnate de Matei Călinescu – *Semn, Versuri, Umbre de apă, Tu: elegii și invenții*, cu fixarea coordonatelor universului poetic din perspectiva *temei timpului*, cu toate valorile filosofice și în toate dimensiunile sale – de la timpul relativ, irepetabil și ireparabil – timpul *amărăciunii lui ieri*, până la timpul etern, *al centrului de sfială și de tăcere al lumii*, pe care Matei Călinescu îl numește *timp duminical* – cu ilustrarea nostalgiilor originare – în notă expresionistă și cu accente blagiene, la început și, mai apoi, cu elemente profund originale, de recuperare a emoției primordiale, a liniștii, a odihnei și a absenței ființei materiale, a elementarității cosmice, a comunicării eului cu universul purtător de lumină - elemente poetice recurente ale liricii de început a lui Matei Călinescu, lirică situată între două orizonturi – unul armonios, solar, în care comunicarea eului cu universul este deplină, altul, al armoniei pierdute, al trecerii ireversibile a timpului, a morții.

Poemelor din cele 4 volume li se alătură *Poemele lui Zacharias Lichter*, 6 la număr, de fapt secvențe lirice intercalate în romanul *Viața și opiniile lui Zacharias Lichter* și adăugate în volumul *Versuri* din 1970, texte care potențează drama profetului marginal, într-un joc al *farsei tragice*, oferind în

aceleași timp o completare, fără limpezire, a imaginii sale în nota aceleași dimensiuni – a timpului definit în cele două mari *vârste* ale sale: neantul sau increatul, trecerea, moartea sau timpul amintirii, cu pendulării între posibile răspunsuri la marile întrebări existențiale, cearta cu sinele și tulburarea în fața neputinței de a înțelege realitățile lumii exterioare și, de asemenea, cu pendularea spiritului profetic neînțeles între *credință* și *necredință*.

Romanul în sine, *Viața și opiniile lui Zacharias Licher*, e citit și analizat într-un alt subcapitol, sub aspectul ludic, al jocului cu măști sau, mai exact, al lumii ca spectacol de circ, al clovnului, al măștii și al profunzimilor elementare sau cu fixarea anumitor motive și simboluri, dar mai ales a mesajelor sale. Roman al contrautopei unei societăți de *hoți și cerșetori*, dar și roman-analiză subversivă a unui sistem politic în care eroul învață și, mai ales, experimentează căile de scăpare din universul concentraționar, roman în care mitul *evreului rătăcitor* (și aici am încercat recompunerea unei istorii a mitului) rămâne doar un pretext, un punct de plecare pentru analiza mult mai profundă a unui spirit în esență modern, strivit și sufocat de spiritul orașului și ars de flacăra lui Dumnezeu, *Viața și opiniile lui Zacharias Licher* propune o identitate particulară, cu o traiectorie aparte, unică și inconfundabilă, o identitate prelungită până în prezentul

literaturii române și care oferă și astăzi noi chei de lectură și interpretare, ca model reprezentativ pentru un anumit tip de *literatură cosmopolită*, cum afirma la un moment dat prietenul lui Matei Călinescu, Ion Vianu.

În subcapitolul *Eposul existențialist profetic*, lucrarea propune o analiză comparată între romanul lui Matei Călinescu și cartea *Profetul* a lui Kahlil Gibran, cu scopul de a marca două viziuni, atât de diferite și totuși – prin simbolistica lor – atât de apropiate, asupra mitului profetului neînțeleș, rătăcitor, a insului marginal aflat sub protecția aceleiași *flăcări divine* și pe calea căutării aceluiasi Adevăr – credința în bine, în salvarea prin iubire, dar și prin *tăcere*, a omenirii, cu același model de construire a unor discursuri-poeme, menite să fixeze adevărate sisteme filosofice și pornind de la aceleași principii – ale ieșirii din întuneric, prin căutarea drumului inițiativ și prin îndreptarea către cunoașterea esențială, rațională, prin *intelectul pur*, prin *idee*.

Capitolul al treilea, *Coordonatele exilului și post-exilului*, este dedicat lucrărilor critice și estetice de maturitate și, de asemenea, definitivării sistemului critic și estetic al lui Matei Călinescu, din anii exilului și post-exilului, însă nu sunt lăsate deoparte nici impresiile sau opiniile sociale și, mai ales, politice ale scriitorului, de după căderea comunismului, deoarece acesta

s-a raportat întotdeauna la realitate, la schimbarea mentalităților și la influența politicului asupra culturii, adaptând și, mai ales, contextualizând fenomenele culturale și literare, înainte de a le transforma în teorii și concepte.

Astfel, am avut în vedere studiul lucrărilor monografice din ultima parte a creației lui Matei Călinescu, care completează în mod absolut cele două etape de formare anterioare: *Cinci fețe ale modernității* (reeditare a lucrării *Faces of Modernity*), *A citi, a reciti: către o poetică a re-lecturii* (reeditare a lucrării *Re-reading*), *Despre Ioan Petru Culianu și Mircea Eliade: Amintiri, lecturi reflecții*, *Recitiri: Mateiu I. Caragiale și Eugen Ionesco: teme identitare și existențiale*, lucrări care încheie activitatea critică și estetică, oferind o viziune de ansamblu cu adevărat complexă și clară prin construirea unei ample analize a modernismului, cu prezentarea orientărilor teoretice europene și universale din zona avangardei, kitsch-ului și postmodernismului, o teorie a lecturii și mai ales a re-lecturii, în toate valorile și dimensiunile sale, cu bogate incursiuni în operele unor mari autori ca Marcel Proust, James Joyce, Dostoievski, la care se adaugă viziunea inedită de interpretare – în cheie ludică și simbolic-alegorică – a scrierilor lui Mateiu Caragiale și o lucrare-document, apărută deloc întâmplător într-o perioadă în care imaginea lui Eliade era oarecum revizuită în

cultura română, cu o viziune absolut inedită și originală de prezentare a relației maestru-discipol, Eliade-Culianu și, în sfârșit, o ultimă scriere bogat documentată – cu o cronologie vastă și cu note biografice substanțiale – dedicată personalității lui Eugen Ionescu, cu analiza operei acestuia în lumina problematicii fixate de conștientizarea și afirmarea plenară a dublei identități a scriitorului – cea română și cea franceză - ambele supuse timpului individual, al ființei, dar, spune Matei Călinescu, și timpului cosmic, al nostalgiilor originilor îndepărtate, al *paradisului pierdut*.

Așa cum am afirmat de la început, chiar în introducerea lucrării, obiectivul a fost în special cercetarea acelei părți literare și critice a operei lui Matei Călinescu, cu identificarea și analizarea elementelor de originalitate care l-au făcut pe scriitor atât de cunoscut și de apreciat, mai ales în mediul universitar american și european, însă rămâne activă dorința de aplecare mai atentă asupra publicisticii vaste și a memorialisticii scriitorului – la care am făcut uneori trimiteri, pentru a ilustra impactul unor fenomene culturale și literare sau influența unor personalități asupra evoluției sistemului teoretic al autorului, în acord cu sistemul interior propriu de valori sau cu acela al raportării personale la realitățile lumii exterioare.

CONCLUZII

Așa cum am specificat deja, scopul cercetării nu a fost prezentarea totală și detaliată a operelor lui Matei Călinescu, ci doar a tematicii literare și critice (teoretice) a operei sale, rămânând neexplorate, în esența lor, părți importante din publicistica românească și de peste ocean a acestuia, din articolele postdecembriste și, mai ales, din memorialistica sa. Anumite secvențe din capitolele acestei lucrări au încercat să stabilească conexiuni cu jurnalele lui Matei Călinescu și, pe cât a fost posibil, cu referirile pe care acesta le-a făcut la scrierile sale în *Un altfel de jurnal*, *Amintiri în dialog* și *Scrisori din exil*, ultima publicată postum de prietenul său, Ion Vianu. De asemenea, trebuie spus că o atenție deosebită a fost acordată parcursului biografic detaliat al lui Matei Călinescu, tocmai datorită importanței pe care criticul însuși a acordat-o, dintotdeauna și în toate cărțile sale, formării lui umane și profesionale din prima etapă a vieții – etapa românească, lecturilor și relecturilor sale de început și, mai ales, experiențelor general-umane și profilurilor spirituale care l-au construit pe el, ca om și ca filolog.

Nu poate fi discutată, așadar, opera lui Matei Călinescu în ansamblul ei decât prin raportare sau cu referire la bogata sa biografie, la oamenii pe care acesta i-a întâlnit, la experiența pe

care criticul a căpătat-o, și înainte, dar și în timpul exilului, din punct de vedere profesional și, de asemenea, spiritual. Rămân evidente și mereu de actualitate în creația lui Matei Călinescu referirile la articolele scrise în tinerețe, la etapele profesionale pe care le-a parcurs ca tânăr gazetar, la relația extraordinară *maestru-discipol* pe care a experimentat-o alături de Tudor Vianu, la prietenia – continuă și fără echivoc – cu Ion Vianu sau la prietenii cu Cezar Ivănescu, Miron Chiraleu și Nichita Stănescu, toate acestea constituindu-se în biografia scriitorului și ca elemente de referință, puncte de întregire, dacă se poate spune astfel, pentru că omul Matei Călinescu va reveni întotdeauna, luminos, la experiențele trăite *acasă*, în circumstanțele cele mai fericite ale existenței sale.

Afirmarea originilor estetice și critice ale scriitorului, cu preferință exclusivă pentru doi mari specialiști în domeniu – G. Călinescu și Tudor Vianu – e elementul-cheie în care poate fi discutată și privită critica și estetica de mai târziu a lui Matei Călinescu, iar la fundamentul românesc se adaugă elemente importante ale culturii europene și americane, care l-au ajutat pe critic să își contureze pe deplin și să își definitiveze perspectiva proprie de analiză – unică, inconfundabilă și, putem spune astăzi, perenă – asupra modernismului și postmodernismului universal.

Astfel, Matei Călinescu rămâne un important teoretician, nu doar pentru cultura română din diaspora, ci pentru cultura română a ultimilor cincizeci de ani, în ansamblul ei, și un nume care se regăsește în toate bibliografiile din universitățile lumii, din care nu lipsesc și nu vor lipsi niciodată lucrări importante precum *Cinci fețe ale modernității*, *A citi, a reciti*, *Un altfel de jurnal* și chiar *Portretul lui M*, o carte extraordinară, tulburătoare și dureroasă prin implicațiile ei biografice, dar pe care criticul a văzut-o întotdeauna ca pe cea mai dragă, cea mai apropiată de sufletul său.

Ceea ce numim *parte literară* a creației lui Matei Călinescu – romanul-parabolă *Viața și opiniile lui Zacharias Licher* și cele patru volume de poezie – *Semn*, *Versuri*, *Umbre de apă*, *Tu: Elegii și Invenții* – nu poate fi nici ea neglijată. Reflectarea spiritului scriitorului în lumea pe care acesta o descrie și a lumii descrise, în sufletul său, se va produce mereu prin raportare la romanul elaborat în anii '60, *Viața și opiniile lui Zacharias Licher*, care a reprezentat în literatura română un suflu nou, proaspăt – publicarea lui rămânând până astăzi un moment de referință al relaxării cenzurii aplicate asupra literaturii române, de la sfârșitul anilor '60 și, sub unele aspecte, chiar o enigmă – și pe care lucrarea de față a încercat să îl prezinte, prin raportare la coordonatele unei lecturi mitice și

simbolice, într-o paralelă cu *Profetul* lui Kahlil Gibran. Dimensiunea discret poetică, lirică a discursului lui Matei Călinescu, care își are rădăcinile, de bună seamă, în poemele sale de tinerețe, pe care teza se străduiește – și aici cred că se află unul dintre punctele importante de originalitate ale ei – să le exploreze urmărind coordonata *nostalgiei timpului duminical*, se prelungește și în opera teoretică și estetică a scriitorului, în ilustrarea valorii și perspectivei creative, chiar poetice, a criticii sale – a unei critici realizate din perspectivă axiologică, dar și în analiza unor concepte literare, fenomene culturale sau opere, în raport direct cu poezia, cu *poetica*.

Nu pot fi uitate, din publicistica de tinerețe a lui Matei Călinescu, articolele oarecum angajate, dar, după cum autorul lor însuși spune, acestea pot fi cu ușurință trecute cu vederea, pentru că el nu a făcut niciodată concesii ori compromisuri mari, care ar fi putut degenera în renunțări de la propriile idei și principii existențiale fundamentale sau care ar fi putut face rău celor din jur.

Din atât de *ofertanta*, cum spuneam la început, operă a lui Matei Călinescu, care doar în volume cuprinde peste 20 de cărți și, la o estimare grăbită, peste 6000 de pagini, rămân interesante și *de cercetat* în profunzime scrisorile lui Matei Călinescu și memorialistica sa, cu dorința unei cercetări

minuțioase a tot ceea ce a însemnat Matei Călinescu – omul. De asemenea, ar fi interesant de explorat tot șirul de colaborări internaționale pe care Matei Călinescu l-a stabilit cu numeroși oameni de cultură, coordonatele bogatei activități universitare de la Bloomington Indiana și raporturile continue și fructuoase cu scriitorii și esteticienii europeni. Cu siguranță, dacă nu ar fi fost exilul asumat al lui Matei Călinescu, lucrurile ar fi stat cu totul altfel, într-o Românie comunistă, cu o literatură supusă rigorilor unei ideologii absurde, în care, de-a lungul vremii, ivirea capodoperelor a fost destul de dificilă. Curajul cu care Matei Călinescu și-a asumat destinul, în toate etapele existenței sale, rămâne un punct de reper pentru orice cititor, în tot ceea ce ar trebui să însemne profilul spiritual și profesional al unui mare erudit și al unui mare om.

Stilul inconfundabil, sobrietatea, concizia și claritatea, bogata documentare, erudiția, toate acestea dublate de discreție, finețe umană, dorința de a respecta și opiniile altora, rămân atributele specifice ale unui scriitor important al culturii române, din care mi-aș dori, la un moment dat, să pot prezenta elevilor din ciclul superior al liceului, la clasă, romanul *Viața și opiniile lui Zacharias Lichter*, scrierea memorialistică sau romanul autobiografic, *Portretul lui M*, și texte din cele patru volume de poezie, *Semn, Versuri, Umbre de apă, Tu: Elegii și Invenții*.

Ne rămâne apropiată opera lui Matei Călinescu și ne este și el apropiat în timp, iar dispariția fizică, în 2009, nu a făcut decât să amplifice valoarea scrierilor sale și să ne transmită, iată, peste decenii, aceleași mari adevăruri privitoare la cultura română contemporană. Prin el, reușim să privim înapoi, către marile valori – niciodată la o prea grăbită re-lectură – și tot prin el, prin Matei Călinescu, privim cu speranță, cu optimism, către cultura română *de mâine*. Viziunea pe care o propune criticul și esteticianul Matei Călinescu, asupra analizei acestei lumi, va purta întotdeauna amprenta a tot ceea ce a însemnat Matei Călinescu *omul*: un spirit elevat, atent la semnificația oricărei manifestări culturale, un fin observator și analist al fenomenologiei literaturii, criticii și esteticii din ultima jumătate de secol, un reprezentant de marcă al culturii române peste hotare, un admirator fervent al altor spirite culturale extraordinare precum Tudor Vianu, Nichita Stănescu, Emil Cioran, Mircea Eliade, Eugen Ionescu.

Într-un articol din revista online *Forbes*, publicat în 10 mai 2021 sub titlul *Publish Or Perish Can Become Publish AND Perish*, specialistul în economie Richard Vedder, profesor emerit la Ohio University, realizează o analiză scurtă, pertinentă și la obiect, despre sistemul de publicații academice, caracterizat

prin utilizarea unui limbaj extrem de încifrat, inaccesibil publicului larg, fie el chiar foarte educat, și foarte diferit, la nivel de intenție a comunicării, față de ceea ce propunea lumea științifică acum o sută de ani sau față de ceea ce propune presa actuală, care se concentrează pe înțelegerea mesajului scris de către un număr cât mai mare de cititori. Vedder afirmă: “Oamenii de știință se străduiesc să pară profunzi și cred că folosirea cuvintelor mari sau etalarea cunoștințelor lor despre procedurile științifice, esoterice sau tehnicile statistice îi face să fie cumva mai buni, mai educați”².

² „One of the things quite striking to me is how incomprehensible the typical academic paper sounds today to more than 99% of the population compared with what was the case in say 1925 or 1950. In that earlier period, an educated lay person could, for example, understand the gist of most articles in the *American Economic Review* with little or no economics; that is not true today. Scholars strive to sound profound and think that using big words or flaunting their knowledge of esoteric technical procedures or statistical techniques makes them somehow better, more educated scholars. Even some professors of English literature, from whom we might expect lyrically beautiful and lucid discourse, often write using pseudo-sophisticated academic drivel incomprehensible to those outside today’s literary cognoscenti”.

– „Unul dintre lucrurile destul de frapante pentru mine este cât de neînțeles sună astăzi o lucrare academică tipică, pentru mai mult de 99% din populație, în comparație cu ceea ce se întâmpla în 1925 sau 1950. În acea perioadă, un laic educat ar fi putut, de exemplu, să înțeleagă esența majorității articolelor din *American Economic Review*, având cunoștințe de economie puține sau deloc; acest lucru nu e cu puțință astăzi. Oamenii de știință se străduiesc să pară profunzi și cred că folosirea cuvintelor mari sau etalarea cunoștințelor lor despre procedurile științifice, ezoterice sau tehnicile statistice îi face să fie cumva mai buni, mai educați. Chiar și unii profesori de literatură engleză, de la care ne-am putea aștepta la un discurs liric, frumos și lucid, scriu adesea folosind un instrument academic pseudo-sofisticat, de neînțeles pentru cei

Mă refer, în încheiere, la acest articol, care merită recitit și analizat din perspectiva a tot ceea ce propune mediul științific în secolul XXI, sub aspectul profunzimii comunicării ideilor, pentru a observa și înțelege, încă o dată, cât de clar și de apropiat, și de actualitate este, și cred că va și rămâne multă vreme de acum încolo, stilul scrierilor lui Matei Călinescu – chiar și al acelor de estetică, teorie a literaturii și critică literară – și cât de mult se identifică, atât autorul, ca spirit scriitoricesc, cât și opera, în ansamblul și în multitudinea ei de forme și de genuri abordate, cu orice nivel de înțelegere teoretică a criticii și a literaturii, chiar și al unui spirit neinițiat, neformat la o școală filologică.

Și Matei Călinescu, ca atâția alții, a fost la un moment dat forțat să se supună acestui principiu academic, *publish or perish* – care definește presiunea de a publica și de a avea o carieră academică solidă – ca profesor și teoretician al literaturii, în mediul universitar american și universal, dar a reușit, în același timp – cam în zece ani de efort al adaptării, așa cum îi mărturisește lui Ion Vianu în *Scrisorile din exil* – cu eleganța-i caracteristică, cu discreție și cu mult profesionalism, să păstreze în structura sa, nealterate, atât spiritul științific înalt – acela al

care nu au cunoștințe literare de actualitate. – traducerea mea, după *Publish Or Perish Can Become Publish AND Perish*, de Richard Vedder, Forbes, 10 mai 2021, forbes.com.

unei teorii practice și ușor aplicabile, dacă se poate spune astfel – cât și umanitatea, finețea și apropierea sufletească de orice prezumtiv cititor, făcându-i pe cei care îi parcurg astăzi opera, prin lectură și prin re-lectură, să îl simtă pe el întreg – ca istoric al ideilor, ca model cultural și ca om, alături de ei, cu ei, *aici și acum*, cel puțin prin cele două lucrări de excepție ale sale, *A citi, a reciti: către o poetică a (re)lecturii* și *Cinci fețe ale modernității: modernism, avangardă, decadență, kitsch, postmodernism*.

Cred că secolul acesta va deschide un drum nou pentru receptarea, la un nivel de public mult mai larg, a unor autori reveniți în cultura română din exil, fizic ori prin cărțile lor, printre care se regăsec, de bună seamă, nume mari ca ale lui Matei Călinescu, Toma Pavel, Norman Manea, Virgil Nemoianu și ale multor alora. Așadar, tot ceea ce ne rămâne este... să privim, cu încredere, spre *viitorul* culturii române.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

I. OPERA LUI MATEI CĂLINESCU

VOLUME:

A citi, a reciti. Către o poetică a (re)lecturii, trad. Virgil Stanciu, Humanitas, București, 2017.

Aspecte literare, Editura pentru Literatură (EPL), București, 1965.

Cinci fețe ale modernității: modernism, avangardă, decadență, kitsch, postmodernism, trad. Tatiana Pătrulescu și Radu Țurcanu, Polirom, Iași, 2017.

Clasicismul european, Editura enciclopedică română, București, 1971.

Conceptul modern de poezie (de la romantism la simbolism), Editura Univers, București, 1970.

Conceptul modern de poezie (de la romantism la avangardă), Editura Univers, București, 1972 (ediția din 1970, completată).

Conceptul modern de poezie (de la romantism la avangardă), Editura Paralela 45, Pitești, 2009.

Conceptul modern de poezie (de la romantism la avangardă), Editura Humanitas, București, 2017.

Despre Ioan P. Culianu și Mircea Eliade – amintiri, lecturi, reflecții, Editura Polirom, Iași, 2002.

Eseuri critice, Editura pentru Literatură (EPL), București, 1967.

Eseuri despre literatura modernă, Editura Eminescu, București, 1970.

Eugène Ionesco: teme identitare și existențiale, Junimea, Iași 2006.

Fragmentarium, Editura Dacia, Cluj, 1973.

Mateiu I. Caragiale: recitiri, Editura Biblioteca Apostrof Cluj și Polirom Iași, ed. a II-a, 2007.

Portretul lui M., Humanitas, București, 2016.
Postscriptum la „Portretul lui M.”, Editura LiterNet, 2006.
Semn, Editura pentru Literatură, București, 1968.
Spre România (2000-2002). Jurnal inedit, Humanitas, București, 2016.
Titanul și Geniul în poezia lui Eminescu – Semnificații și direcții ale etosului eminescian, Editura pentru Literatură (EPL), București, 1964.
Tu: elegii și invenții, Editura Polirom, Iași, 2004.
Umbre de apă, Editura Cartea Românească, București, 1972.
Un altfel de jurnal. Ieșirea din timp, Humanitas, București, 2016.
Un fel de jurnal (1973-1981), Humanitas, București, 2016.
Versuri, Editura Mihai Eminescu, București, 1970.
Viața și opiniile lui Zacharias Lichter, Humanitas, București, 2016.

VOLUME COLECTIVE, ANTOLOGII:

Antologia nuvelei fantastice, cu o prefață de Matei Călinescu și un studiu de Roger Caillois, Univers, București, 1970.
Călinescu G., Călinescu Matei, Marino Adrian, Vianu Tudor, *Clasicism, baroc, romantism*, Editura Dacia, Cluj, 1971.
Clasicismul, vol. I și vol. II, Editura Tineretului, Lyceum 52, București, 1969 (Studiu introductiv de Matei Călinescu, antologie și note de Matei Călinescu, Andreea Dobrin-Warodin, A. Bantaș, Cornel Mihai Ionescu).
Problema evreiască – perspective românești, Ideea Europeană, București, 2006 (*Dificultatea de a fi evreu român*, pp. 154-160).

II. BIBLIOGRAFIE CRITICĂ:

GENERALĂ

- *** *Poetica și stilistica, orientări moderne*, Univers, București, 1972.
- Bahtin, M., *Probleme de literatură și estetică*, Univers, București, 1982.
- Booth, C. Wayne, *Retorica romanului*, Univers, București, 1975.
- Burgos, Jean, *Pentru o poetică a imaginarului*, Univers, București, 1988.
- Cornea, Paul, *Interpretare și raționalitate*, Polirom, Collegium, Iași, 2006.
- Cornea, Paul, *Introducere în teoria lecturii*, ed. a II-a, Polirom, Iași, 1999.
- Eco, Umberto, *Lector in fabula. Cooperarea interpretativă în textele narative*, Univers, București, 1991.
- Irimia, Dumitru, *Introducere în stilistică*, Polirom, Iași, 1999.
- Jauss, Robert Hans, *Experiența estetică și hermeneutica literară*, Univers, București, 1983.
- Lintvelt, Jaap, *Încercare de tipologie narativă. Punctul de vedere. Teorie și analiză*, Univers, București, 1994.
- Mavrodin, Irina, *Poetica și poietica*, Univers, București, 1982.
- Panaitescu, Val (coord.), *Terminologia poetică și retorică. Literatura, poetica și stilistica*, Editura Universității, Iași, 1994.
- Plett F. Heinrich, *Știința textului și analiza de text. Semiotica, lingvistica, retorica*, Univers, București, 1983.
- Ricoeur, Paul, *Metafora vie*, Univers, București, 1984.
- Ricoeur, Paul, *Temps et récit*, vol. I-III, Seuil, Paris, 1983-1986.
- Robbe-Grillet, Alain, *Pour un nouveau roman*, NRF, Gallimard, Idées, 1963, eseul *Du réalisme à la réalite*.
- Săndulescu, Al. (coord.), *Dicționar de termeni literari*, Ed. Academiei RSR, București, 1976.

Sepetean-Vasiliu, Delia, Babeți, Adriana, *Pentru o teorie a textului (R. Barthes)*, Antologie Tel-Quel (1960-1971), Univers, București, 1980.
Taine, Hippolyte, *Essais de critique et d'histoire*, Hachette, Paris, 1882.
Wellek, R., Warren, A., *Teoria literaturii*, EPLU, București, 1967. [...]

III. MEMORII, CORESPONDENȚĂ

Călinescu, Matei, Vianu, Ion, *Amintiri în dialog: memorii*, Humanitas, București, 2016.

Călinescu, Matei, Vianu, Ion, *Scrisori din exil: corespondență inedită*, Humanitas, București, 2019.

IV. INTERVIURI

1986, *Matei Călinescu despre cenzură în regimul comunist din România*, un interviu realizat de Gelu Ionescu la Radio Europa Liberă în 26 iunie 1986, Arhiva sonoră a Europei Libere, romania.europalibera.org.

1987, *Despre supraviețuirea culturii române*, Teze și antiteze la Paris, 16 iulie 1987, cu Monica Lovinescu, Sorin Alexandrescu, Matei Călinescu și Virgil Ierunca, Arhiva sonoră a Europei Libere, romania.europalibera.org.

1988, *Scriitori români din exil interziși în bibliotecile din România*, „Actualitatea românească”, 28 octombrie 1988, moderator, Gelu Ionescu, colaboratori ai emisiunii, Virgil Ierunca, Monica Lovinescu, Vintilă Horia și Ioana Crișan, Arhiva sonoră a Europei Libere, romania.europalibera.org.

1991, *Monica Lovinescu în dialog cu Matei Călinescu*, „Actualitatea culturală românească”, 8 iunie 1991: o discuție pe teme politice și literare românești, Arhiva sonoră a Europei Libere, romania.europalibera.org.

1991, Interviu imaginar pentru *Dialog*, (autointerviu), în revista „22”/ nr. din 20-27 decembrie 1991.

1992, interviu realizat de Ștefan Borbély, *Exilul nu e incompatibil cu o formă de patriotism superior*, în *Apostrof*, nr. 11/1992.

1993, interviu despre cenzură, realizat de Lidia Vianu, în *România literară* nr. din 4-10 martie 1993; versiunea engleză a fost publicată în vol. *Censorship in Romania*, Central European University Press, Budapesta, 1998.

1995, interviu paralel (Matei Călinescu, Adrian Marino) în *Cuvântul*, nr. 6, iulie 1995.

1995, interviu realizat de Al. Cistelecan, în *Vatra*, aprilie 1995.

1995, *Ostatecii comunismului*, interviu realizat de Gabriela Adameșteanu, în revista „22”, nr. 50/1995, inclus apoi în volumul *Obsesia politicii*, Clavis, București, 1995.

2004, *Lumea românească: Convorbiri cu scriitori. Matei Călinescu și marile încercări ale vieții*, interviu realizat de Adriana Bittel, Formula AS, nr. 615/2004, formula-as.ro.

2006, interviu realizat de Robert Șerban, în emisiunea „A cincea roată”, Analog TV, publicat ulterior online cu titlul *Oamenii trebuie învățați să citească*, pe banatulazi.ro.

2007, *Între iluzie și utopie: România de mâine*, interviu realizat de Simona Șora, în revista „Dilema”, nr. 180, 2017.

V. DICȚIONARE

*** *Dictionarul Scriitorilor Români*, vol I, A-C, Fundația Culturală Română, București, 1995, p. 518 (medalionul critic *Matei Călinescu*, semnat de L. P. – Liviu Petrescu).

*** *Dicționarul Esențial al Scriitorilor Români*, Albatros, București, 2000, p. 159.

Boldea, Iulian, Cistelecian, Al., Moraru, Cornel (coord.), *Critici literari și esești români - dicționar selectiv*, Arhipelag XXI, Târgu Mureș, 2016, *Călinescu, Matei*, pp. 85-89.

Petraș, Irina, *Panorama criticii literare românești. Dicționar ilustrat 1950-2000*, Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2001.

Sasu, Aurel, *Dicționarul Biografic al Literaturii Române*, Editura Paralela 45, Pitești, 2006.

Sasu, Aurel, *Dicționarul Scriitorilor Români din Statele Unite și Canada*, Albatros, București, 2001.

VI. ALTE VOLUME/ PUBLICAȚII/ ARTICOLE

*** *Dialoguri întrerupte. Corespondența Mircea Eliade – Ioan Petru Culianu*, Ediție îngrijită și note de Tereza Culianu-Petrescu și Dan Petrescu, prefață de Matei Călinescu, Polirom 2004.

*** *Fiction and History: essays in memory of Ioan Petru Culianu*, editor Sorin Antohi, Nemira 2001.

*** *Le Juif Errant. Un témoin du temps*, ed. coord.: Adam Biro, Paris, Muzeul de Artă și de Istorie Iudaică, 2001 – Galit Hasan-Rokem „L'image du juif errant et la construction de l'identité européenne”.

Alazraki, Jaime, *Borges and the Kabbalah: And Other Essays on His Fiction and Poetry*, Cambridge University Press, 1988.

Appleyard, J. A., *Becoming a Reader: The Experience of Fiction from Childhood to Adulthood*, S.J. New York, Cambridge University Press, 1990.

- Ardeleanu, George, *Nicolae Steinhardt și paradoxurile libertății*, Editura Humanitas, București, 2009.
- Baring-Gould, Sabine, *Curious Myths of the Middle Ages*, Rivington's, London – Oxford & Cambridge 1877.
- Blaa, Lucian, *Poezii*, vol. I și II, Editura Albatros, București, 1980.
- Călinescu, G., *Opera lui Mihai Eminescu*, Vol. V, *Analise. Eminescu în timp și spațiu*, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol al II-lea”, 1936.
- Constantinescu, Pompiliu, *Eseuri critice*, Editura Casa Școalelor, București, 1947.
- Culianu, Ioan, Petru, *Mircea Eliade*, Assisi: Cittadella Editrice, 1978.
- Eco, Umberto, *The Limits of Interpretation*, Indiana University Press, Bloomington, 1990.
- Eminescu, Mihai, *Opere*, vol. I, Ediție critică îngrijită de Perpessicius, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, București, 1939.
- Eminescu, Mihai[1], *Poesii*, Editura Librăriei, Socec & Comp., București, 1884.
- Etiemble, René, *Le mythe de Rimbaud. Genèse du mythe.*, Gallimard, Paris 1954.
- Frankl, Viktor E., *Omul în căutarea sensului vieții*, Meteor Press, București, 2009, traducere din limba engleză de Silvian Guranda.
- Gourmont, Remy de, *Promenades Philosophiques*, Mercure de France, Paris, 1925.
- Ierunca, Virgil, *Românește*, Humanitas, București 1991, reproducere după *Românește*, Fundatia Regală Universitară Carol I, Paris, 1964.
- Ionesco, Eugène, *Théâtre complet*, Édition d'Emmanuel Jacquart, Collection Bibliothèque de la Pléiade (nr. 372), Gallimard, Paris, 1991.

- Iosifescu, Silvian, *Literatura de frontieră*, ediția a II-a revăzută, Editura enciclopedică română, București, 1971.
- Lejeunne, Phillipe, *Le pacte autobiographique*, Editions du Seuil, Poétique (Series), Paris 1994 (Ed. II).
- Lessing, Gotthold, Ephraim, *Laocoon sau despre limitele picturii și ale poeziei – eseuri*, trad. Lucian Blaga, Ed. Univers, București, 1971.
- Petrescu, Camil, *Comentarii și delimitări în teatru, Addenda la Falsul Tratat*, Editura Eminescu, București, 1983 – ediție, studiu introductiv, note de Florica Ichim.
- Riffattere, Michael, *La Production du texte*, Editions du Seuil, Paris, 1979.
- Rousset, Jean, *La littérature de l'âge baroque en France*, José Corti, Paris 1953.
- Simion, Eugen, *Există o poetică a jurnalului?*, în *Ficțiunea jurnalului intim*, vol. I, Editura Univers Enciclopedic, 2001.
- Tapié, V. L., *Baroque et classicisme (Plon, 1957) și Le baroque, col. „Qué sais-je?”*, Presse universitaire de France.
- Todorov, Tzvetan, *Introduction à la littérature fantastique*, Seuil/ Points, Paris 1970.
- Vedder, Richard, *Publish Or Perish Can Become Publish AND Perish*, în revista online *Forbes*, 10 mai 2021, forbes.com.